



PATRYCJA KACZMARSKA

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego – historia, organizacja, zasób

ABSTRACT

The article discusses issues related to the functioning of the Central Military Archives of the Military Historical Bureau. Its history, organizational changes and archival resources are presented. The principles of sharing archival materials and the process of their digitization are also mentioned.

Zarys historii Centralnego Archiwum Wojskowego

Wojskowe materiały archiwalne stanowią państwowy zasób archiwalny. Po upływie określonego czasu przechowywania w jednostkach i instytucjach wojskowych w wyniku selekcji część z nich o znaczeniu historycznym kwalifikowana jest do wieczystego przechowywania i przekazywana do archiwów wojskowych. Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW) jest komórką organizacyjną Wojskowego Biura Historycznego (dalej: WBH), która gromadzi, przechowuje, opracowuje i udostępnia najważniejsze akta proveniencji wojskowej z XX w. Archiwalia, które trafiają do CAW-WBH stanowią dla historyka-badacza warsztat, bez którego nie powstanie żadna poważna praca naukowa, a archiwum jest tym miejscem, które badacz musi odwiedzić.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie historii CAW i omówienie jego zasobu, ze szczególnym uwzględnieniem zmian organizacyjnych, które zaszły na przestrzeni lat, a miały istotny wpływ na funkcjonowanie nie tylko samego CAW, ale również całej wojskowej sieci archiwalnej.

Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego zostało utworzone decyzją nr 127/MON Ministra Obrony Narodowej z 21 kwietnia 2016 r.¹, w którego skład weszło Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), jako komórka wewnętrzna Biura. Do tego czasu Centralne Archiwum Wojskowe było instytucją autonomiczną. Jego powstanie datuje się na 1918 r., kiedy to po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w Sekcji Naukowej Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu powołano referat archiwalny, czyli komórkę przeznaczoną do gromadzenia akt wojskowych. 14 grudnia 1918 r. okólnikiem Ministerstwa Spraw Wojskowych Sekcję przekształcono w Instytut Historyczno-Wojskowy, a referat archiwalny został nazwany Centralnym Archiwum Wojskowym². Kierownikiem CAW został por. dr Bronisław Pawłowski³, którego zadaniem było zorganizowanie wojskowej służby archiwalnej. Od tego czasu CAW było instytucją wewnętrznie odrębną. Szczegółowe zadania i organizacja archiwum zostały ustalone rozkazem dziennym nr 195 Ministerstwa Spraw Wojskowych z 22 sierpnia 1919 r. Do zadań CAW należało „gromadzenie, porządkowanie i przechowywanie”⁴ akt wojskowych.

W czerwcu 1927 r. CAW zostało wyłączone ze struktur Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego i otrzymało nazwę – Archiwum Wojskowe (dalej: AW). W jego skład weszło także archiwum podręczne Biura Historycznego Sztabu Generalnego⁵. W całości zostało podporządkowane szefowi Wojskowego Biura Historycznego. Rozkazem Ministra Spraw

¹ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), 2625/16/68, Teczka likwidacyjna CAW 2015–2016.

² Okólnik Ministerstwa Spraw Wojskowych z 14 grudnia 1918 r. (Dziennik Rozkazów Wojskowych Ministerstwa Spraw Wojskowych /dalej: Dz. Rozk. MSWojsk./ 1918, nr 12, 198).

³ Bronisław Pawłowski (ur. 17 VIII 1883 – zm. 6 I 1962) – doktor, absolwent Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, żołnierz Legionów Polskich, brał udział w bitwie pod Gruszką, Karolówką i Bortnikami oraz kampanii bukowińsko-besarabskiej, od 1918 r. objął stanowisko referenta ds. archiwalnych Sekcji Naukowej Komisji Wojskowej TRS, w 1933 r. odszedł ze stanowiska dyrektora CAW, w 1934 r. otrzymał habilitację, w 1957 r. tytuł profesora nadzwyczajnego. Zmarł w Toruniu. Odznaczony m.in. Orderem Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Walecznych i Krzyżem Niepodległości; CAW-WBH, Kolekcja Generałów i Osobistości (dalej: KGiO), sygn. I.480.534, Pawłowski Bronisław. Zob. Natalia Bujniewicz i Agnieszka Zajas, „Bronisław Pawłowski i Bolesław Waligóra – szefowie Archiwum Wojskowego w 20-lecie międzywojennym”, w *Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej*, red. Alicja Kulecka (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012), 382–401.

⁴ Rozkaz dzienny nr 195 Ministerstwa Spraw Wojskowych z 22 sierpnia 1919 r. (Dz. Rozk. MSWojsk. 1919, nr 195).

⁵ CAW-WBH, Archiwum Wojskowe (dalej: AW), sygn. I.341.2.115, Dziesięciolecie Archiwum Wojskowego, 3.

Wojskowych nr 34 ustalono organizację, skład osobowy i zadania AW oraz wskazano, że archiwum miało być instytucją centralną, ale jednocześnie jednostką niesamodzielną⁶.

Po wybuchu wojny AW przygotowywało się do ewakuacji, gdzie decyzją ówczesnego dyrektora mjr. Bolesława Waligóry⁷ przetransportowano z Polski najważniejsze materiały. Mimo że nie było miejsca na zabranie dużej liczby akt „zameldowałem, że każę zabrać jeszcze na platformę akta Komendy Głównej na Górnym Śląsku i ewidencję Górnoszlazaków i materiały do dalszej pracy archiwalnej”⁸. W związku z decyzją rządu rumuńskiego o konieczności opuszczenia przez polskich oficerów dotychczasowego miejsca przeznaczenia, mjr Waligóra musiał podjąć decyzję, co dalej z aktami. Jak wspomina w swojej relacji, „podejmowano jeszcze próbę uzyskania zezwolenia pozostawienia mnie z 2 of w Baile Herculane⁹ na podstawie świadectwa lekarskiego, celem dalszego opiekowania się aktami, ale to nie udało się, gdyż generał rumuński nie zgodził się. Wobec tego w ostatnich godzinach całe archiwum rozdzielono paczkami wśród generałów. [...] Z chwilą wyjazdu z Baile Herculane AW jako takie, istniejące jeszcze w zawiązkach

⁶ Rozkazem Ministra Spraw Wojskowych nr 34 (Dz. Rozk. MSWojsk. 1927, nr 34).

⁷ Bolesław Andrzej Waligóra (ur. 10 IX 1898 – zm. 1 XI 1940) – urodzony w Krakowie, s. Franciszka i Zofii. 14 VIII 1914 r. wstąpił do 3 kompanii Związku Strzeleckiego w Rzeszowie w stopniu szeregowca, a w 1915 r. pełnił służbę w 8 kompanii 4 Pułku Piechoty (dalej: pp) Legionów. We wrześniu 1917 r. po rozbiciu 4 pp wcielony został do austriackiego 32 Pułku. W 1919 r. jako podchorąży, a następnie podporucznik pełnił służbę w kompanii przybocznej Naczelnego Wodza. Następnie służył w Batalionie Zapasowym 53 Pułku Strzelców Kresowych jako adiutant dowódcy garnizonu i oficer placu miasta Brzeżany. W czasie bitwy warszawskiej został na własną prośbę przydzielony do Wielkopolskiego Pułku Strzelców, gdzie od 29 września został dowódcą 7 kompanii, z którą brał udział we wszystkich działaniach 1 Litewsko-Białoruskiej Dywizji do zakończenia wojny. W 1921 r. został oficerem oświatowym pułku. W latach 1921–1927 pełnił służbę w 85 pp, by jeszcze w 1927 r. rozpocząć pracę w Wojskowym Biurze Historycznym. 30 VII 1933 r. rozpoczął pracę w Archiwum Wojskowym na stanowisku kustosza, zaś 1 grudnia powierzono mu funkcję kierownika archiwum. Zginął podczas bombardowania Londynu. Tam też został pochowany. Został odznaczony: Krzyżem *Virtuti Militari* 5 klasy, Złotym i Srebrnym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych, Krzyżem Zasługi Wojsk Litwy Środkowej, zob. CAW-WBH, KGiO, sygn. I.480.535; Wanda K. Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe 1918–1998. Tradycje, historia, współczesność służby archiwalnej* (Toruń: Adam Marszałek, 2009); Andrzej Suchcitz, „Sprawa odtworzenia Archiwum Wojskowego we Francji 1939–1940”, *Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej* (dalej: BWSA) nr 21 (1998); Bujniewicz i Zajas, „Bronisław Pawłowski”.

⁸ Instytut Polski i Muzeum Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS), sygn. B.1.12.H, Bronisław Waligóra, Archiwum Wojskowe od 31 sierpnia do 17 listopada 1939 r.

⁹ Był to obóz dla internowanych żołnierzy polskich, z uwagi na przebywanie w nim oficerów nazywany generalskim.

i posiadające jeszcze do 19 XI ważne zadanie opieki nad aktami przestało teraz istnieć¹⁰.

Najpierw akta udało się ewakuować do Rumunii, następnie do Francji, Anglii i Stanów Zjednoczonych. Części z nich niestety nie udało się przedostać za granicę – zostały spalone w wyniku bombardowania podczas transportu oraz spalone przed przekroczeniem granicy¹¹.

Po II wojnie światowej w ramach utworzonego Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego powołana została komórka archiwalna na prawach wydziału, która przystąpiła do gromadzenia akt pozostawionych przez okupanta. Początkowo siedzibą AW był Lublin, następnie Łódź. W tym samym czasie, kiedy w Gdańsku-Oliwie odnalezione zostały akta zagrabione przez Niemców¹², zaczęto prowadzić przygotowania do organizowania służby archiwalnej w wojsku. 5 sierpnia 1945 r. ukazał się rozkaz organizacyjny Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (dalej: WP) nr 0194, który powołał CAW. Jak czytamy w rozkazie, powołanie CAW miało na celu „przejęcia wywiezionych przez okupanta akt Wojska Polskiego znajdujących się tak w m. Oliwa, jak i innych miejscowościach, zabezpieczenia ich oraz dalszej konserwacji i umożliwienia korzystania z nich dla prac służbowych badawczo-naukowych i propagandowych”¹³. Zadaniem archiwum wojskowego, jak wynika z „Tymczasowych Przepisów o Archiwum Wojskowym”, było „gromadzenie akt wojskowych wszystkich instytucji i jednostek WP oraz roztoczenia nad nimi fachowej opieki przez odpowiednie porządkowanie i konserwację”¹⁴.

W 1951 r. zlikwidowana została placówka w Gdańsku-Oliwie. Archiwum borykało się z problemami lokalowymi. Ostatecznie udało się zaadaptować Fort Sokolnickiego na Żoliborzu w Warszawie przy ul. Stefana Czarnieckiego 51. Stało się tak, gdyż Archiwum Główne Akt Dawnych, które do tego

¹⁰ IPMS, sygn. B.1.12.H, Bronisław Waligóra, Archiwum Wojskowe od 31 sierpnia do 17 listopada 1939 r.

¹¹ Konrad Paduszek i Witold Rawski, „Wojskowe Biuro Historyczne i jego kadra w 1939 roku”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 12 (63), nr 1 (234) (2011): 69–96.

¹² 11 XI 1939 r. szef niemieckich archiwów wojskowych poinformował kierowników archiwów wojskowych, że szef Sztabu Generalnego rozkazał utworzyć w Gdańsku składnicę akt dla wszystkich polskich akt wojskowych, które znalazły się na zdobytych terenach wschodnich. Zbiornica akt szefostwa archiwów wojskowych, bo tak brzmiała jej nazwa, mieściła się w Gdańsku-Oliwie przy ul. Zimmerer 8, stacja kolejowa Gdańsk-Oliwa, zob. Jerzy Ciesielski, *Dzieje Archiwum Wojskowego 1918–1939* (Warszawa: Wyd. Adiutor, 1999), 126–127.

¹³ CAW-WBH, Sztab Generalny Wojska Polskiego 1945–1950, sygn. IV.501.1/A.141. Rozkaz organizacyjny nr 0194/Org. z 5 sierpnia 1945 r., Warszawa, 420.

¹⁴ CAW-WBH, Biblioteka Wojskowego Biura Historycznego (dalej: BWBH), sygn. bibliot. 1096, Tymczasowe przepisy o Archiwum Wojskowym, Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, Warszawa, 1945, 9.

czasu znajdowało się w tym miejscu, przeniosło się na ul. Długą. Z uwagi na nieustannie powiększający się zasób archiwalny budynek fortu stawał się niewystarczający. W 1955 r. CAW, w celu zabezpieczenia potrzeb lokalnych, otrzymało dodatkowy budynek w Wesołej. W 1972 r. przeniesiono CAW do Warszawy-Rembertowa, a budynek fortu i barak w Wesołej pozostały w dalszym ciągu jako magazyny archiwalne. Obecnie CAW mieści się w budynku Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego przy ul. Pontonierów 2A w Warszawie-Rembertowie i jako budynek magazynowy zajmuje również pomieszczenia w Warszawie-Wesołej na terenie 1 Warszawskiej Brygady Pancernej.

Po wprowadzeniu ustawy z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁵ Minister Obrony Narodowej wydał zarządzenie nr 21/MON z 4 kwietnia 1984 r. w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów wojskowych, zasad postępowania z wojskowymi materiałami archiwalnymi oraz udostępniania tych materiałów. Określił w nim, że archiwa wojskowe są archiwami państwowymi wyodrębnionymi, a sieć tych archiwów stanowi:

- CAW,
- archiwa okręgów wojskowych, rodzajów sił zbrojnych oraz instytucji centralnych MON, w których etatowo archiwa występują,
- jednostki organizacyjne z powierzonym zasobem archiwalnym¹⁶.

Wskazał ponadto zadania CAW, do których należało kształtowanie wojskowego zasobu archiwalnego, gromadzenie, ewidencjonowanie, przechowywanie oraz opracowywanie i zabezpieczanie materiałów archiwalnych, prowadzenie działalności informacyjnej i popularyzacji przekazów źródłowych o wartości historycznej, kontrola postępowania z wojskowymi materiałami archiwalnymi w jednostkach organizacyjnych wytwarzających te materiały, udostępnianie materiałów archiwalnych do celów służbowych i naukowych oraz wydawanie uwierzytelnionych odpisów, wypisów, wyciągów i reprodukcji z materiałów archiwalnych oraz zaświadczeń.

W wyniku zmian organizacyjnych w siłach zbrojnych w latach 1987–1990 zarządzeniem szefa Sztabu Generalnego WP nr 23/sztab. z 29 maja 1990 r. w sprawie dalszego doskonalenia działalności wojskowej służby archiwalnej¹⁷ dotychczas funkcjonujące archiwa w strukturach okręgów wojskowych

¹⁵ Ustawa z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dziennik Ustaw 1983, nr 38, poz. 173).

¹⁶ Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej nr 21/MON z 4 IV 1984 r. (Dziennik Rozkazów Tajnych MON 1984, poz. 25).

¹⁷ CAW-WBH, Sztab Generalny WP, 755/93/95, Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego WP nr 23/sztab. z 29 V 1990 r. w sprawie dalszego doskonalenia działalności wojskowej służby archiwalnej, Warszawa, 62–69.

i rodzajów sił zbrojnych zostały podporządkowane szefowi CAW. W ten sposób powstała wojskowa sieć archiwalna, którą stanowiło Archiwum Instytucji Centralnych MON (dalej: IC MON) w Modlinie, jako Filia nr 1 CAW, Archiwum Warszawskiego Okręgu Wojskowego (dalej: WOW) w Warszawie – Filia nr 2, Archiwum Pomorskiego Okręgu Wojskowego (dalej: POW) w Toruniu – Filia nr 3, Archiwum Śląskiego Okręgu Wojskowego (dalej: ŚOW) we Wrocławiu – Filia nr 4, Archiwum Marynarki Wojennej w Wejherowie – Filia nr 5, Archiwum Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej w Modlinie – Filia nr 6 oraz Archiwum Krakowskiego Okręgu Wojskowego (dalej: KOW) w Krakowie – Filia nr 7, które powstało w maju 1995 r.

Zarządzeniem Ministra Obrony Narodowej nr Pf 9/org. z 21 stycznia 2000 r. w sprawie zmian w sieci archiwów wojskowych oraz rozkazem szefa Sztabu Generalnego WP nr pf-15/org. z 11 lutego 2000 r. w sprawie reorganizacji archiwów wojskowych dotychczasowa struktura archiwów wojskowych została zmieniona – Archiwum IC MON (Filię nr 1) przeformowano na Archiwum Instytucji Ministerstwa Obrony Narodowej w Modlinie, które podlegało pod szefa CAW, natomiast Archiwum WOW w Warszawie (Filię nr 2 CAW) przeformowano w Archiwum Dowództwa Wojsk Lądowych, Archiwum POW w Toruniu (Filię nr 3 CAW) w Filię nr 1 Archiwum Wojsk Lądowych, Archiwum ŚOW we Wrocławiu (Filię nr 4 CAW) w Filię nr 2 Archiwum Wojsk Lądowych, Archiwum Marynarki Wojennej w Wejherowie (Filię nr 5 CAW) w Archiwum Marynarki Wojennej, Archiwum Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej w Modlinie (Filię nr 6 CAW) w Archiwum Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej, a Archiwum KOW w Krakowie (Filię nr 7 CAW) w Filię nr 3 Archiwum Wojsk Lądowych¹⁸.

W związku z wprowadzonymi zmianami CAW zostało państwowym archiwum wyodrębnionym podporządkowanym ministrowi obrony narodowej właściwym w zakresie gromadzenia, ewidencjonowania, przechowywania oraz opracowywania i zabezpieczania materiałów archiwalnych, które były wytworzone przez Ministerstwo Obrony Narodowej oraz podporządkowane i nadzorowane przez ministra obrony narodowej, jednostki organizacyjne w kraju i za granicą oraz organy administracji publicznej wykonujące zadania związane z obronnością kraju.

W 2003 r. decyzją Ministra Obrony Narodowej z 10 lipca 2003 r. CAW przyjęło imię mjr. Bolesława Waligóry, jako patrona archiwum. Był to ostatni przed wybuchem II wojny światowej dyrektor AW, zasłużony dla archiwistyki wojskowej.

¹⁸ CAW-WBH, CAW, 2563/15/27, Rozkaz nr pf-15/org. szefa Sztabu Generalnego WP z 11 II 2000 r. w sprawie reorganizacji archiwów wojskowych, Warszawa, 1–3.

Dwa lata później doszło do kolejnych zmian w organizacji wojskowej sieci archiwalnej, którą tworzyły archiwa wyodrębnione: CAW, Archiwum MON, Archiwum Sił Powietrznych, Archiwum Marynarki Wojennej, Archiwum Wojskowe w Toruniu, Archiwum Wojskowe w Oleśnicy, Archiwum Wojskowe w Krakowie¹⁹ oraz archiwa wyodrębnione jednostek organizacyjnych: Żandarmerii Wojskowej, Agencji Mienia Wojskowego, Wojskowej Agencji Mieszkaniowej, uczelni wojskowych i wojskowych jednostek badawczo-rozwojowych, Służby Kontrwywiadu Wojskowego i Służby Wywiadu Wojskowego.

W 2010 r. wojskowa sieć archiwalna przeszła dalsze zmiany organizacyjne, na podstawie których rozformowano Archiwum Wojsk Lądowych w Warszawie oraz Filię nr 3 Archiwum Wojsk Lądowych w Krakowie. Następcą prawnym dla Archiwum Wojsk Lądowych w Warszawie zostało CAW, natomiast dla Filii nr 3 Archiwum Wojsk Lądowych w Krakowie – Archiwum Wojskowe w Oleśnicy²⁰. W praktyce oznaczało to, że wszelka dokumentacja związana z funkcjonowaniem i organizacją archiwów trafiła do następców prawnych, zasób zaś został podzielony pomiędzy archiwami.

Pięć lat później miała miejsce kolejna reorganizacja. Ustanowiono, że wojskową sieć archiwalną tworzyć miały archiwa wyodrębnione, do których należały: CAW, Archiwum Ministerstwa Obrony Narodowej, Archiwum Sił Powietrznych, Archiwum Marynarki Wojennej, AW w Toruniu, AW w Oleśnicy oraz archiwa wyodrębnione jednostek organizacyjnych. Wojskowa sieć archiwalna w takim kształcie przetrwała tylko rok, do chwili powołania WBH, a CAW – po 97 latach istnienia jako odrębnej instytucji – weszło w jego skład jako komórka wewnętrzna.

Zasób archiwalny

Terminem „zasób archiwalny” określa się całość dokumentacji zgromadzonej w jednym lub wielu archiwach. Na zasób archiwalny składają się zatem wszystkie zespoły archiwalne przechowywane w danym archiwum. Zasób CAW stanowi część wojskowego zasobu archiwalnego. Na jego obecny kształt miało wpływ wiele czynników, w tym sytuacja polityczna, zwierzchni nadzór, a nawet kwestie finansowe. Początkowo CAW, z uwagi na swoją podrzędną rolę, nie miało większego wpływu na kształt swojego zasobu i archiwów

¹⁹ Zarządzenie nr 5/MON Ministra Obrony Narodowej z 3 III 2005 r. w sprawie organizacji archiwów wyodrębnionych jednostek organizacyjnych podległych lub nadzorowanych przez ministra obrony narodowej oraz zakresu ich działania (Dziennik Rozkazów Tajnych MON 2005 nr 4, poz. 20 z późn. zm.).

²⁰ CAW-WBH, CAW, 2625/16/17, Dokumenty normatywno-organizacyjne stanowiące podstawę prawną organizacji i zakresu działania wojskowej sieci archiwalnej, 2010–2011.

wojskowych. Sytuacja zmieniała się wraz z upływem lat, a od 1989 r., kiedy wprowadzono do użytku „Instrukcję o zasadach archiwizacji dokumentacji wojskowej”²¹, CAW zaczęło mieć realny wpływ na kształtowanie wojskowego zasobu archiwalnego²². Nie bez znaczenia były także zapisy w instrukcji, w których określono zasady kształtowania wojskowego zasobu archiwalnego, klasyfikowania, kwalifikowania i kompletowania dokumentacji w kancelariach jednostek wojskowych oraz jej przejmowania, ewidencjonowania, przechowywania i udostępniania w archiwach wojskowych. Jak zauważył Jacek Jędrysiak, sposób postępowania z aktami w jednostkach podległych MON nie miał również nic wspólnego z wytycznymi Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, a „zasób archiwalny był kształtowany i narastał w sposób odbiegający od przyjętych dla narodowego zasobu archiwalnego pryncypiów, co zresztą potwierdziły zapisy ustawy z 14 lipca 1983 r.”²³

Aktualny zasób CAW narastał od listopada 1918 r. Jako pierwsze do archiwum trafiły akta przejęte od władz okupacyjnych, co stanowiło część akt *Generalgouvernement Warschau*, Polskiej Siły Zbrojnej, I Korpusu Wschodniego, akta Komendy Legionów Polskich i Polskiego Korpusu Posiłkowego oraz I Brygady Legionów. W skład zasobu weszły również materiały zgromadzone w archiwum Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego. W 1919 r. CAW otrzymało akta rosyjskich dowództw z I wojny światowej, akta armii gen. Józef Hallera. Po wojnie z Rosją bolszewicką napływały także akta demobilizowanych polskich jednostek i instytucji wojskowych²⁴.

²¹ CAW-WBH, BWBH, sygn. bibliot. 25, Instrukcja o zasadach archiwizacji dokumentacji wojskowej, Warszawa, 1989.

²² O kształtowaniu wojskowego zasobu archiwalnego powstało wiele artykułów pracowników CAW publikowanych na łamach *Biuletynu Wojskowej Służby Archiwalnej*, m.in. Mirosław Antkiewicz, „Kształtowanie zasobu archiwalnego w jednostkach wojskowych i instytucjach resortu obrony narodowej”, *BWSA* nr 28 (2006): 7–39; Zygmunt Baranowski, „Zadania wojskowej służby archiwalnej w zarządzaniu archiwami oraz w kształtowaniu narastającego zasobu aktowego jednostek, instytucji i zakładów wojskowych”, *BWSA* nr 11 (1981): 5–11; Andrzej Bartnik, „Kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego w siłach zbrojnych”, *BWSA* nr 15 (1992): 7–23; Stanisław Grobelny, „Wpływ wojskowych przepisów kancelaryjnych i archiwalnych na kształtowanie zasobu archiwalnego w latach 1945–1955”, *BWSA* nr 13 (1983): 17–26; Jacek Woyno, „Problematyka nadzoru w działalności wojskowej służby archiwalnej”, *BWSA* nr 21 (1998): 84–108, jak również poza biuletynem m.in. Henryk Fabijański, „Kształtowanie narastającego zasobu aktowego i selekcja materiału archiwalnego LWP w świetle założeń i praktyki”, w *Wybrane zagadnienia z teorii i praktyki wojskowej służby archiwalnej*, red. Leszek Lewandowicz (Warszawa: CAW, 1967), 109–116.

²³ Jacek Jędrysiak, „Zasób wojskowej sieci archiwalnej, jako źródło do badań nad historią społeczną i gospodarczą Polski po 1945 roku”, w *Na gruzach starego świata. Rok 1945 z perspektywy gospodarczej i społecznej*, red. Tomasz Głowiński (Wrocław: Wyd. GAJT, 2020), 183.

²⁴ Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe*, 34–35.

W latach dwudziestych do zasobu CAW trafiły akta Centralnego Urzędu Ewidencyjnego Legionów Polskich, zarządów archiwalnych okręgów korpusów w Krakowie, Przemyślu, Poznaniu i we Lwowie, a od 1924 r. zaczęły napływać akta z powstań śląskich²⁵.

W latach 1929–1932 Archiwum Wojskowe otrzymało akta Ministerstwa Spraw Wojskowych z lat 1918–1928 oraz Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych z lat 1926–1928.

Materiały, które trafiły do CAW, zostały podzielone na cztery grupy. Do pierwszej należały akta wojskowe do 1863 r., akta wojskowych organizacji przedwojennych, akta formacji polskich z okresu I wojny światowej oraz inne akta mające związek z tym okresem. Druga grupa obejmowała wojskowe akta państw zaborczych i okupacyjnych (austriackich, niemieckich i rosyjskich) oraz wojskowe akta zdobywcze (republik sowieckich, ukraińskie, niemieckie, litewskie). Trzecią grupę tworzyły akta wojskowe z okresu Polski Odrodzonej. Czwartą natomiast kolekcje: rękopisów, materiałów drukowanych, rozkazów dziennych, fotografii, tzw. tymczasowe z akt przeznaczonych do włączenia do zespołów i kolekcje archiwaliów prywatnych²⁶.

Po II wojnie światowej rozpoczęto scalanie materiałów proveniencji wojskowej rozproszonych po całym kraju. Zgodnie z zarządzeniem Ministra Obrony Narodowej nr 04/MON z 1 lutego 1956 r. w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów wojskowych oraz warunków korzystania z materiałów archiwalnych przez nie przechowywanych, „wojskowe materiały archiwalne znajdujące się w posiadaniu archiwów państwowych podległych zarządowi Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i innych naczelnym organów administracji państwowej, instytucji lub organizacji – podlegają przekazaniu archiwom wojskowym”²⁷. CAW przejęło m.in. akta 1 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, 1 Korpusu Pancernego, Dowództwa Wojsk Pancernych i Zmotoryzowanych, 1 Armii Wojska Polskiego, sztabu kwatermistrzostwa 1 Armii Wojska Polskiego, Głównego Inspektoratu Broni Pancernej, Departamentu Służby Zdrowia MON, kilku dywizji i brygad, wielu pułków i batalionów. Ponadto CAW gromadziło akta wytworzone przez jednostki i instytucje wojskowe oraz z archiwów rozformowywanych formacji wojskowych.

²⁵ Ciesielski, *Dzieje*, 60–62.

²⁶ CAW-WBH, AW, sygn. I.341.2.30, Schemat podziału zawartości AW, b.m., b.d., b.p.

²⁷ Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej nr 04/MON z 1 II 1956 r. w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów wojskowych oraz warunków korzystania z materiałów archiwalnych przez nie przechowywanych (Dziennik Rozkazów Tajnych MON nr 5 z 20 III 1956 r.), zob. CAW-WBH, CAW, 1526/73/25, Sprawozdanie z działalności Centralnego Archiwum Wojskowego w roku 1957.

W latach siedemdziesiątych do CAW trafiły akta z archiwum Sztabu Generalnego, archiwum byłego Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Komendy Głównej Terenowej Obrony Przeciwlotniczej. W następnej kolejności CAW z Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych otrzymało akta Oddziału II Sztabu Głównego i Samodzielnych Referatów Informacyjnych Dowództw Okręgów Korpusów z II Rzeczypospolitej oraz akta personalne oficerów²⁸.

Osobną grupę akt przejętą w latach 1993–1997 stanowią kserokopie dokumentów dotyczących losów żołnierzy i formacji polskich na terytorium ZSRR w latach 1939–1947 oraz działań wojsk sowieckich na terenie Polski.

Uzupełnieniem zasobu CAW są zbiory podręcznej biblioteki Archiwum, na które składają się regulaminy, instrukcje, drukowane rozkazy z lat 1918–1939 oraz czasopisma i wydawnictwa ciągle. Zbiory biblioteczne są systematycznie uzupełniane drogą zakupów i darowizn. Na czas powstania niniejszego artykułu stanowią one kilkanaście tysięcy woluminów.

Obecnie zasób CAW jest podzielony na cztery historyczne działy, w których znajdują się akta opracowane. Pierwszy dział stanowią materiały archiwalne wytworzone w latach 1908–1939, które należą do najstarszych akt znajdujących się w zasobie archiwum. Należą do nich materiały polskich związków i organizacji niepodległościowych, formacji paramilitarnych, oddziałów wojskowych oraz instytucji istniejących na ziemiach polskich od 1908 r. Należy mieć świadomość, że z uwagi na zniszczenia wojenne zespoły zawarte w tym dziale mają braki w dokumentacji²⁹.

Drugi dział, znacznie mniejszy od poprzedniego, stanowią materiały archiwalne z okresu II wojny światowej. Należy do niego dokumentacja wytworzona w większości w latach 1939–1949. Są to ocalałe akta jednostek z kampanii polskiej, relacje uczestników walk toczonych w czasie II wojny światowej, akta i relacje dotyczące działalności polskich organizacji podziemnych pod okupacją niemiecką oraz niemieckich władz okupacyjnych, wycinki prasy konspiracyjnej i prasy powstania warszawskiego, materiały dotyczące uchodźstwa polskiego na Węgrzech, 2 Dywizji Strzelców Pieszych oraz Oddziału VI Sztabu Głównego Naczelnego Wodza z lat 1940–1949³⁰.

Trzeci dział obejmuje materiały Wojska Polskiego z lat 1943–1945. Zostały one wytworzone przez polskie formacje wojskowe utworzone na terenie ZSRR. Jako datę początkową wskazano dzień zawarcia porozumienia dotyczącego utworzenia 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki na terytorium ZSRR – 8 maja 1943 r., za datę końcową przyjęto zakończenie

²⁸ Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe*, 127.

²⁹ Bujnowicz, red., *Informator o zasobie archiwalnym Centralnego Archiwum Wojskowego* (Warszawa: Wyd. Amalker, 2008), 12, 23.

³⁰ „Inwentarz grupy zespołów dot. «kampanii wrześniowej», 1971”, w *ibid.*, 163.

działań wojennych i przejście jednostek na stopę pokojową – 1945 r. Część zespołów akt zawarta w tym dziale zachowała się jedynie w formie szczątkowej. Wiele z nich zaginęło lub zostało zniszczonych w czasie działań wojennych, inne spalono, żeby nie dostały się w ręce wroga. Dodatkowo część z akt została zniszczona w wyniku błędnie przeprowadzonego procesu brakowania w kancelariach twórców³¹.

W dziale czwartym znajdują się materiały archiwalne wytworzone przez instytucje i jednostki wojskowe po 1945 r. Za datę początkową przyjęto zakończenie działań wojennych i kształtowanie się struktur centralnych instytucji wojskowych. Datę końcową natomiast stanowią materiały wytworzone przez szefostwo Służby Samochodowej MON z 1968 r. Wytwórcami akt zawartych w tym dziale były najwyższe władze wojskowe, tj. Gabinet Ministra Obrony Narodowej, Departament Personalny, II Wiceministerstwo Obrony Narodowej, Sztab Generalny WP, Główny Zarząd Polityczny WP, Główne Kwatermistrzostwo oraz dowództwa rodzajów wojsk i służb, dowództwa okręgów wojskowych i dywizji³².

Poza aktami wskazanymi w działach historycznych w zasobie CAW znajduje się kolekcja Wojskowej Komisji Archiwalnej (dalej: WKA). Została ona powołana decyzją Ministra Obrony Narodowej z 29 czerwca 1992 r. w celu rozpoznania, skopiowania i przekazania do CAW wszelkiej dokumentacji dotyczącej losów żołnierzy i formacji polskich na terytorium ZSRR w latach 1939–1958 oraz działań sowieckich na terenach polskich. W jej skład weszli przedstawiciele Wojskowego Instytutu Historycznego, CAW, Sztabu Generalnego WP i innych instytucji podległych Ministrowi Obrony Narodowej³³. W wyniku prac Komisji ponad milion kserokopii dokumentów z archiwów rosyjskich, białoruskich, litewskich i ukraińskich zostało przekazanych do CAW, gdzie następnie zostały opracowane³⁴. Obecnie składają się z czterech kolekcji akt merytorycznych, trzech kolekcji akt personalnych oraz dwóch kolekcji dokumentów z archiwów litewskich, które obejmują akta śledcze Polaków aresztowanych po 1939 r. i akta polskich rodzin

³¹ „Inwentarz akt ludowego Wojska Polskiego z lat 1943–1945, Warszawa 1969–1970”, w *ibid.*, 167.

³² *Ibid.*, 357.

³³ Jan Pięta, *Stan i perspektywy badań nad losami żołnierzy polskich w ZSRR w latach 1939–1958 w aspekcie działań Wojskowej Komisji Archiwalnej*, cz. 1, *Stan badań nad losami żołnierzy polskich w ZSRR w latach 1939–1958 w aspekcie działalności Wojskowej Komisji Archiwalnej* (Warszawa: MON, 2000), 17.

³⁴ *Ibid.*, 97. Jak wynika z wystąpienia prof. dr hab. inż. Jana Pięty, który przewodniczył WKA w latach 1992–1997, Komisja zebrała 1,2 mln stron kopii dokumentów; Roman, „Stan i perspektywy badań nad losami żołnierzy polskich w ZSRR w latach 1939–1958 w aspekcie działalności Wojskowej Komisji Archiwalnej – sprawozdanie z konferencji w Centralnej Bibliotece Wojskowej 18 V 2001”, *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne* nr 4 (2001): 303.

deportowanych po 1941 r. Wśród dokumentów do części merytorycznej kolekcji można zaliczyć m.in. akta z agresji sowieckiej na Polskę 17 września 1939 r., dokumentację obozów jenieckich NKWD, akta zbrodni katyńskiej, deportacji Polaków z byłych ziem wschodnich II RP, akta polskiej konspiracji na Wileńszczyźnie w latach 1939–1947 oraz pochodzące z archiwów rosyjskich, litewskich i białoruskich kopie dokumentów polskich wytworzonych do 1939 r.

Do akt personalnych należą m.in. teczki personalne polskich jeńców wojennych wziętych do niewoli przez Sowieców we wrześniu i październiku 1939 r., teczki personalne Polaków wywożonych do obozów NKWD od połowy 1944 r., teczki śledcze Polaków – członków podziemia na Wileńszczyźnie, teczki rodzin deportowanych na Syberię z Litwy w latach 1941–1952.

Integralną częścią kolekcji WKA są kartoteki personalne jeńców oraz obcokrajowców, które powstały na podstawie kart ewidencji ogólnej, które prowadziły kancelarie obozów NKWD.

Obecnie całość dokumentów zgromadzonych w WKA jest zdigitalizowana i udostępniana w formie cyfrowej³⁵.

Odrębną część zasobu CAW stanowią akta personalne i odznaczeniowe oficerów, podoficerów i szeregowych WP i pracowników cywilnych wojska z lat 1918–1939. W aktach personalnych zgromadzone są metryki, świadectwa szkolne, akty ślubu oraz materiały dotyczące służby wojskowej. Akta odznaczeniowe stanowią dokumenty Krzyża Walecznych (KW), Krzyża Zasługi (KZ) oraz *Medaille Interalliee de la Victorie* (MI).

Wydzielona jest także Kolekcja Akt Personalnych (dalej: AP), Kolekcja Generałów i Osobistości (KGiO), Kolekcja Orderu Wojennego *Virtuti Militari* (VM) oraz kolekcja akt żołnierzy zarejestrowanych w Rejonowych Komendach Uzupełnień po II wojnie światowej. Dodatkowo akta personalne żołnierzy zawodowych wszystkich rodzajów sił zbrojnych, pracowników cywilnych wojska z lat 1943–2023 zgromadzone zostały w Kolekcji Teczek Akt Personalnych (TAP).

Cała dokumentacja personalno-odznaczeniowa odgrywa bardzo istotną rolę w kwerendach archiwalnych. Z jednej strony jest nieocenionym źródłem wiedzy dla biografistyki polskiej, z drugiej natomiast staje się niezbędnym elementem w poszukiwaniach genealogicznych. Nie można także

³⁵ Na podstawie dokumentacji WKA powstały m.in. Pięta, red., *Żołnierze polscy – więźniowie NKWD w latach 1939–1953* (Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1993–1997); Pięta, Roman i Maciej Szczurowski, *Polacy internowani na Litwie 1939–1940* (Warszawa: Color CB, 1997); Grzegorz Motyka, „Zwalczanie polskiego podziemia przez 64. Dywizję Wojsk Wewnętrznych NKWD”, w *Sowieci a polskie podziemie 1943–1946: wybrane aspekty stalinowskiej polityki represji*, red. Łukasz Adamski, Grzegorz Hryciuk i Motyka (Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2017), 385–404; Czesław Grzelak, *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku* (Warszawa: Neriton, 1998).

zapominać o jej znaczeniu w celach poświadczeniowych, gdy na podstawie tych akt wydawane są zaświadczenia z przebiegu służby wojskowej w różnych okresach historycznych, w tym II wojny światowej i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, czy pracy w resorcie obrony narodowej.

Odrębną i bardzo wartościową część zasobu CAW stanowią zbiory fotograficzne, które zgromadzone są w kolekcjach tematycznych i albumach. Zaznaczyć należy, że część zdjęć znajduje się w aktach jednostek wojskowych, aktach personalnych i odznaczeniowych. Najstarsze fotografie pochodzą sprzed I wojny światowej i należą do nich podobizny członków organizacji młodzieżowych, Związku Walki Czynnej, Związku Strzeleckiego, Polskiej Partii Socjalistycznej, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Następną kolekcję stanowią fotografie z okresu I wojny światowej i są to zdjęcia Legionów Polskich, formacji wschodnich Polskiej Siły Zbrojnej, Polskiej Organizacji Wojskowej, Armii gen. Hallera. Trzecią kolekcję stanowią zdjęcia z okresu odzyskania niepodległości, tj. wojny polsko-ukraińskiej, wojny polsko-bolszewickiej, powstania wielkopolskiego, powstań śląskich, plebiscytów na Śląsku, Warmii i Mazurach, odzyskania Pomorza i przyłączenia Litwy Środkowej do Polski. Kolejną część fotografii stanowią zdjęcia z lat 1922–1939, do których należą zdjęcia generałów, dowódców WP, członków rządu II RP, przewrotu majowego 1926 r., czy zajęcia Zaolzia. Kolejny dział zdjęć stanowią fotografie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, m.in. 2 Dywizji Strzelców Pieszych. Inne kolekcje to zdjęcia wojskowych instytucji kulturalno-oświatowych, w tym CAW, Centralnej Biblioteki Wojskowej, Biura Historycznego, uroczystości państwowych i wojskowych (np. defilady i pochody z okazji Święta 3 Maja)³⁶.

Istotną część zasobu CAW zajmują także zbiory kartograficzne, a wśród nich mapy, plany, szkice i oleaty³⁷. Najliczniejszą grupę stanowią mapy wydane przez Sztab Generalny Armii Czerwonej i Wojskowy Instytut Geograficzny. Są to mapy topograficzne i taktyczno-operacyjne, obejmujące głównie terytorium II RP i państw ościennych. Do zbiorów kartograficznych należą także zdjęcia lotnicze wykonywane w różnych skalach, obejmujące swym zasięgiem cały kraj.

Kolejną z grup materiałów przechowywanych w CAW jest kolekcja regulaminów i wydawnictw fachowych, instrukcji i aktów prawnych. Te pierwsze obejmują materiały sprzed I wojny światowej, z okresu II RP oraz wydane po 1945 r. Do instrukcji należą przede wszystkim te dotyczące obsługi sprzętu i uzbrojenia, norm szkoleniowych, walki bagnietem itp. Do aktów prawnych

³⁶ Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe*, 143.

³⁷ Przezroczysty, natłuszczony papier z wykresem części jakiegoś rysunku, zawierający pewne szczegóły, odczytywany po przyłożeniu go do właściwego rysunku, mapy itp.

należą Dzienniki Rozkazów i Rozkazów Tajnych, Dzienniki Personalne, Dzienniki Mianowań i Odznaczeń, Monitory Polskie i Dzienniki Ustaw.

Najliczniejszą grupę akt stanowiącą zasób CAW obejmują materiały archiwalne i dokumentacja niearchiwalna z lat 1943–2018, których wytwórcami są jednostki i instytucje wojskowe oraz instytucje cywilne związane z obronnością kraju, które nie zostały naukowo opracowane. Datę początkową stanowi 8 maja 1943 r., końcową natomiast 31 grudnia 2018 r. Materiał ten nie jest opracowany i korzystanie z niego odbywa się głównie na podstawie spisów akt i innych pomocy informacyjnych. Taki stan rzeczy jest spowodowany również tym, że kiedy w 2019 r. rozformowane zostało Archiwum Wojskowe w Nowym Dworze Mazowieckim (dalej: AWNDM) zasób archiwalny, który został włączony do CAW-WBH, był zasobem w zdecydowanej większości nieopracowanym. Miała na to wpływ specyfika przechowywanej w AWNDM dokumentacji, w większości zespołów otwartych z funkcjonujących jednostek i instytucji wojskowych, w tym Urzędu Ministra Obrony Narodowej.

W CAW przechowywane są także depozyty po oficerach, podoficerach i żołnierzach służących w czasie II wojny światowej w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Przez prawie pół wieku znajdowały się one w brytyjskich archiwach, lecz w 2003 r. rząd Wielkiej Brytanii postanowił przekazać je Polsce. W dniu 9 lipca 2003 r. w Londynie depozyty zostały przekazane Rzeczypospolitej Polskiej i zostały przewiezione do portu w Gdyni na pokładzie ORP Iskra. Depozyty miały zostać złożone w CAW, gdzie miały być skatalogowane i opisane oraz przygotowane do zwrotu rodzinom poległych lub do Muzeum Wojska Polskiego³⁸. Depozyty będące w Ministerstwie Skarbu trafiły do Archiwum Akt Nowych, gdzie znajdują się do dziś, natomiast część przechowywana w Ministerstwie Obrony Narodowej trafiła do CAW. Obecnie w CAW znajduje się ok. 1600 depozytów, które po udokumentowaniu pokrewieństwa wydawane są rodzinom i spadkobiercom tych żołnierzy. Zawierają one liczne pamiątki, z których najliczniejsze to fotografie miejsc, w których stacjonowali polscy żołnierze, obozów i zabytków, następnie dewocjonaalia czy certyfikaty z błogosławieństwem papieskim. Są też przedmioty codziennego użytku, przedmioty związane z wojskiem oraz wszelkiego rodzaju dokumenty cywilne i wojskowe.

Należy podkreślić, że część z materiałów archiwalnych wskazanych jako przyjęte do zasobu CAW-WBH została na mocy ustawy z 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni

³⁸ CAW-WBH, CAW, 2563/15/29, Decyzja nr 206/MON Ministra Obrony Narodowej z 18 VII 2003 r. w sprawie powołania nieetatowej Komisji do Spraw Przyjęcia Depozytów Żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, Warszawa.

przeciwko Narodowi Polskiemu użyczona lub przekazana w całości lub części do Instytutu. Proces ten cały czas trwa.

Warto także podkreślić, że w 2017 r. na Listę Światową Programu UNESCO Pamięć Świata wpisane zostały przechowywane w CAW-WBH materiały archiwalne polskiego wywiadu radiowego z okresu Bitwy Warszawskiej 1920 r. Są to dokumenty o unikatowym charakterze. Stanowią jedno z pierwszych świadectw wykorzystania nasłuchu radiowego i rozszyfrowania kodów przeciwnika. Archiwalia te znajdują się w zespole Oddziału II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z lat 1918–1921, gdzie znajdują się depesze szyfrowe i tłumaczenia szyfrogramów Armii Czerwonej, radiotelegramy ze stacji radiotelegraficznych, księgi rozwiązanych szyfrów Armii Czerwonej, kody polskie i rosyjskie, depesze szyfrowe i radiotelegramy Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego³⁹.

Rok później, tj. w 2018 r., z zasobu CAW-WBH na Polską Krajową Listę Programu UNESCO Pamięć Świata wpisano dokumentację Polskiej Organizacji Wojskowej, która przedstawia działalność tej organizacji niepodległościowej i stanowi bogaty materiał naukowo-badawczy dla użytkowników.

Digitalizacja

W obliczu szybkiego postępu technologicznego na świecie istnieje społeczna presja niemal nieograniczonego dostępu do dokumentu w każdym miejscu na Ziemi, niekoniecznie w pracowni naukowej archiwum. Zaspokojenie tej potrzeby umożliwia sporządzanie kopii cyfrowych zasobu archiwalnego. W CAW od wielu lat digitalizuje się zasób archiwalny i tworzy użytkowe kopie cyfrowe. Za główne cele procesu digitalizacji przyjęto przede wszystkim ochronę materiałów archiwalnych, zabezpieczenie ich treści przed zniszczeniem lub utratą, popularyzację zasobu archiwalnego oraz zapewnienie powszechnego dostępu do materiałów archiwalnych⁴⁰. Należy podkreślić, że digitalizacja zasobu archiwalnego prowadzona jest dwójako. Z jednej strony digitalizacja planowa, czyli skanowane są zespoły najstarsze, najcenniejsze oraz cieszące się dużym zainteresowaniem użytkowników. Z drugiej zaś – digitalizacja bieżąca – skanowane są materiały wynikające z zapotrzebowania użytkowników w zakresie realizowanych kwerend oraz potrzeb zgłaszanych w Pracowni Naukowej. Z uwagi na indywidualne

³⁹ Na podstawie tych dokumentów powstały m.in. Grzegorz Nowik, *Zanim złamano Enigmę. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918–1920* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2004); Marek Tarczyński, red., *Bitwa wołyńsko-podolska 5 IX – 21 X 1920. Dokumenty operacyjne* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2014).

⁴⁰ Cele digitalizacji w wojskowej sieci archiwalnej są zbieżne ze wskazanymi w państwowej sieci archiwalnej, zob. Zarządzenie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 31 VIII 2015 r. w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych.

zainteresowania użytkowników digitalizacja ta nie dotyczy całości zespołów archiwalnych, a jest często związana z określoną tematyką. Wszystkie zdigitalizowane materiały, wynikające głównie z digitalizacji planowej, jeśli tylko nie występują ograniczenia wynikające z przepisów o ochronie danych osobowych czy praw autorskich lub innych tajemnic prawnie chronionych, są udostępniane w internecie na stronie WBH⁴¹. Dostęp do nich jest bezpłatny i niemalże nieograniczony. Obecnie zdigitalizowane materiały archiwalne znajdujące się na stronie internetowej WBH to: Powstania górnośląskie, Rejonowa Komenda Uzupełnień, Polska Organizacja Wojskowa, Komenda Legionów Polskich, Naczelna Komenda Wojsk Powstańczych Górnego Śląska, Związek Walki Zbrojnej Armii Krajowej, Orderu Wojennego *Virtuti Militari*, Kolekcja Generałów i Osobistości, czy WKA. Należy jednak zaznaczyć, że jest to proces ciągły, systematyczny, ale też czasochłonny, gdyż zanim akta trafią do digitalizacji, są poddawane konserwacji, żeby zapewnić im odpowiednie zabezpieczenie. Niezależnie od digitalizacji dokumentacji aktowej skanowaniu poddawane są także fotografie i zdjęcia lotnicze.

Wejście Polski do NATO, postępująca modernizacja sił zbrojnych, udział w kontyngentach, przedstawicielstwach, misjach wojskowych funkcjonujących poza granicami kraju stawiają nowe wyzwania przed archiwistyką. Prawidłowe kształtowanie nieustannie narastającego zasobu archiwalnego pozwala na przygotowywanie pomocy archiwalno-informacyjnych, które umożliwiają szybkie dotarcie do dokumentacji.

Z zasobu CAW-WBH może korzystać każdy, kto zwróci się osobiście lub przez upoważnionego przedstawiciela. Materiały archiwalne udostępniane są w Pracowni Naukowej CAW-WBH w pełnym zakresie do celów własnych, jeżeli nie narusza to prawnie chronionych interesów państwa, jednostek organizacyjnych i obywateli, danych osobowych zawartych w tych materiałach lub innych informacji, które podlegają ograniczonemu dostępowi. Udostępnienie może zostać ograniczone ze względu na zły stan fizyczny, brak środków ewidencyjno-informacyjnych czy ich wykorzystywania do wykonywania ustawowych zadań CAW-WBH. Na stronie internetowej WBH znajduje się wykaz materiałów nieudostępnianych, który jest na bieżąco aktualizowany⁴². Częściowo poszukiwania można prowadzić samodzielnie, korzystając z elektronicznej wyszukiwarki zasobu⁴³. Dotyczy to przede wszystkim materiałów zdigitalizowanych. W tym przypadku kopie

⁴¹ „Zasób”, [wbh.wp.mil.pl](https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/zasob-2018-11-16-qr5i/), dostęp sierpień 5, 2024, <https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/zasob-2018-11-16-qr5i/>.

⁴² „Materiały nieudostępniane”, [wbh.wp.mil.pl](https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/materiay-nieudostepniane-2018-11-15-51ma/), dostęp sierpień 5, 2024, <https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/materiay-nieudostepniane-2018-11-15-51ma/>.

⁴³ „Wyszukiwarka zasobu CAW”, [wbh.wp.mil.pl](https://wbh.wp.mil.pl/pl/skanywyszukiwarka_zaaawansowana/), dostęp sierpień 5, 2024, https://wbh.wp.mil.pl/pl/skanywyszukiwarka_zaaawansowana/.

całych jednostek archiwalnych można uzyskać bez konieczności wizyty w Archiwum. Materiały archiwalne, z których są już sporządzone reprodukcje cyfrowe, są udostępniane wyłącznie w tej postaci.

Zasób archiwalny CAW ma charakter otwarty, ciągle narastający. Obecnie liczy ponad 19 km akt. Dużą część stanowią zespoły otwarte, na bieżąco uzupełniane kolejnymi dopływami akt wytwarzanymi przez twórców funkcjonujących w strukturach Ministerstwa Obrony Narodowej. Z uwagi na specyfikę wojskową wyróżniają go materiały zawierające informacje niejawne, do których dostęp mają jedynie osoby uprawnione. Należy cały czas pamiętać, że rola CAW-WBH to nie tylko gromadzenie akt, gdyż „archiwalia są zbyt cenne, aby tylko je gromadzić i przechowywać. Należy je w jak najszybszy sposób opracowywać, prezentować i udostępniać – często wychodząc potencjalnemu użytkownikowi naprzeciw”⁴⁴. Dlatego tak istotne jest, żeby historycy korzystali z akt, które skrywają pomieszczenia magazynowe CAW-WBH, współpracowali z archiwistami, gdyż archiwalia pełnią zasadniczą rolę w badaniach historycznych, a – jak podkreślił Friedrich Meinecke – „studia historyczne bez archiwów są jak młyny bez wody”⁴⁵.

Bibliografia

Archiwalia

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Archiwum Wojskowe

Biblioteka Wojskowego Biura Historycznego

Centralne Archiwum Wojskowe

Kolekcja Generałów i Osobistości

Sztab Generalny Wojska Polskiego 1945–1950

Instytut Polski i Muzeum Sikorskiego w Londynie

Akty prawne

Ministerstwo Spraw Wojskowych, Dziennik Rozkazów Wojskowych, 1918, nr 12, 198.

Ministerstwo Spraw Wojskowych, Dziennik Rozkazów Wojskowych 1919, nr 195.

Ministerstwo Spraw Wojskowych, Dziennik Rozkazów Wojskowych, 1927, nr 34.

Opracowania

Antkiewicz, Mirosław. „Kształtowanie zasobu archiwalnego w jednostkach wojskowych i instytucjach resortu obrony narodowej”. *Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej* nr 28 (2006): 7–39.

⁴⁴ Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe*, 225.

⁴⁵ Cyt. za Josef Hanzal, „Pojęcie archiwistyki w nowszej literaturze”, w *Z teoretycznych i praktycznych zagadnień współczesnej archiwistyki* (Warszawa: wyd. NDAP, 1967), 26–27.

- Baranowski, Zygmunt. „Zadania wojskowej służby archiwalnej w zarządzaniu archiwami oraz w kształtowaniu narastającego zasobu aktowego jednostek, instytucji i zakładów wojskowych”. *Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej* nr 11 (1981): 5–11.
- Bartnik, Andrzej. „Kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego w siłach zbrojnych”. *Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej* nr 15 (1992): 7–23.
- Bujniewicz, Natalia, red. *Informator o zasobie archiwalnym Centralnego Archiwum Wojskowego*. Warszawa: Wyd. Amalker, 2008.
- Bujniewicz, Natalia, i Agnieszka Zajas. „Bronisław Pawłowski i Bolesław Waligóra – szefowie Archiwum Wojskowego w 20-leciu międzywojennym”. W *Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej*. Red. Alicja Kulecka, 382–401. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- Ciesielski, Jerzy. *Dzieje Archiwum Wojskowego 1918–1939*. Warszawa: Wyd. Adiutor, 1999.
- Fabijański, Henryk. „Kształtowanie narastającego zasobu aktowego i selekcja materiału archiwalnego LWP w świetle założeń i praktyki”. W *Wybrane zagadnienia z teorii i praktyki wojskowej służby archiwalnej*. Red. Leszek Lewandowicz, 109–116. Warszawa: CAW, 1967.
- Grobelny, Stanisław. „Wpływ wojskowych przepisów kancelaryjnych i archiwalnych na kształtowanie zasobu archiwalnego w latach 1945–1955”. *Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej* nr 13 (1983): 17–26.
- Grzelak, Czesław. *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku*. Warszawa: Neriton, 1998.
- Hanzal, Josef. „Pojęcie archiwistyki w nowszej literaturze”. W *Z teoretycznych i praktycznych zagadnień współczesnej archiwistyki*. 26–27. Warszawa: wyd. NDAP, 1967.
- Jędrusiak, Jacek. „Zasób wojskowej sieci archiwalnej, jako źródło do badań nad historią społeczną i gospodarczą Polski po 1945 roku”. W *Na gruzach starego świata. Rok 1945 z perspektywy gospodarczej i społecznej*. Red. Tomasz Głowiński, 176–199. Wrocław: Wyd. GAJT, 2020.
- Motyka, Grzegorz. „Zwalczanie polskiego podziemia przez 64. Dywizję Wojsk Wewnętrznych NKWD”. W *Sowieci a polskie podziemie 1943–1946: wybrane aspekty stalinowskiej polityki represji*. Red. Łukasz Adamski, Grzegorz Hryciuk i Grzegorz Motyka, 385–404. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2017.
- Nowik, Grzegorz. *Zanim złamano Enigmę. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918–1920*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2004.
- Paduszek, Konrad, i Witold Rawski. „Wojskowe Biuro Historyczne i jego kadra w 1939 roku”. *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 12 (63), nr 1 (234) (2011): 69–96.
- Pięta, Jan. *Stan i perspektywy badań nad losami żołnierzy polskich w ZSRR w latach 1939–1958 w aspekcie działań Wojskowej Komisji Archiwalnej*. Cz. 1, *Stan badań nad losami żołnierzy polskich w ZSRR w latach 1939–1958 w aspekcie działalności Wojskowej Komisji Archiwalnej*. Warszawa: MON, 2000.
- Pięta, Jan, red., *Żołnierze polscy – więźniowie NKWD w latach 1939–1953*. Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1993–1997.
- Pięta, Jan, Wanda Krystyna Roman, i Maciej Szczurowski. *Polacy internowani na Litwie 1939–1940*. Warszawa: Color CB, 1997.

- Roman, Wanda Krystyna. *Centralne Archiwum Wojskowe 1918–1998. Tradycje, historia, współczesność służby archiwalnej*. Toruń: Adam Marszałek, 2009.
- Roman, Wanda Krystyna. „Stan i perspektywy badań nad losami żołnierzy polskich w ZSRR w latach 1939–1958 w aspekcie działalności Wojskowej Komisji Archiwalnej – sprawozdanie z konferencji w Centralnej Bibliotece Wojskowej 18 maja 2001”. *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne* nr 4 (2001): 301–304.
- Suchcitz, Andrzej. „Sprawa odtworzenia Archiwum Wojskowego we Francji 1939–1940”. *Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej* nr 21 (1998): 61–86.
- Tarczyński, Marek, red. *Bitwa wołyńsko-podolska 5 IX – 21 X 1920. Dokumenty operacyjne*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2014.
- Woyno, Jacek. „Problematyka nadzoru w działalności wojskowej służby archiwalnej”. *Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej* nr 21 (1998): 84–108.

Internet

- „Materiały nieudostępniane”. Wbh.wp.mil.pl. Dostęp sierpień 5, 2024. <https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/materiay-nieudostepniane-2018-11-15-51ma/>.
- „Wyszukiwarka zasobu CAW”. Wbh.wp.mil.pl. Dostęp sierpień 5, 2024. https://wbh.wp.mil.pl/pl/skanywyszukiwarka_zaaawansowana/.
- „Zasób”. Wbh.wp.mil.pl. Dostęp sierpień 5, 2024. <https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/zasob-2018-11-16-qr5i/>.

STRESZCZENIE

Patrycja Kaczmarek, Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego – historia, organizacja, zasób

Centralne Archiwum Wojskowe jest wewnętrzną komórką organizacyjną Wojskowego Biura Historycznego, która gromadzi, przechowuje, opracowuje i udostępnia najważniejsze akta proveniencji wojskowej z XX w. Jego powstanie datuje się na 1918 r. i od tego czasu narastał jego zasób archiwalny. Jest on podzielony na działy: pierwszy to najstarsze materiały archiwalne wytworzone w latach 1908–1939, drugi stanowią materiały archiwalne z okresu II wojny światowej, trzeci – obejmuje materiały Wojska Polskiego z lat 1943–1945, czwarty, w którym znajdują się materiały archiwalne wytworzone przez instytucje i jednostki wojskowe po 1945 r. Ponadto w zasobie CAW znajduje się kolekcja Wojskowej Komisji Archiwalnej, akta personalne i odznaczeniowe, zbiory fotograficzne oraz kartograficzne. Zasób archiwalny sukcesywnie jest digitalizowany, co ma na celu ochronę materiałów archiwalnych, ich treści przed zniszczeniem lub utratą, popularyzację zasobu archiwalnego oraz zapewnienie powszechnego dostępu do materiałów archiwalnych.

Słowa kluczowe: Centralne Archiwum Wojskowe, archiwistyka wojskowa, zbiory archiwalne, ewidencja zbiorów

SUMMARY

Patrycja Kaczmarska, The History, Organization, and Resources of the Central Military Archives of the Military Historical Bureau

The Central Military Archives (*Centralne Archiwum Wojskowe*, CAW) is an internal organizational unit of the Military Historical Bureau, which collects, stores, develops, and shares the most important military records from the 20th century. Its establishment dates back to 1918 and its archival resources have been growing ever since. It is divided into four sections: the first contains the oldest archival materials produced between 1908–1939, the second concerns archival materials from the period of World War II, the third includes materials of the Polish Army from the years 1943–1945, the fourth contains archival materials produced by military institutions and units after 1945. In addition, the CAW resources include the collection of the Military Archival Commission, personal and decoration files, as well as photographic and cartographic materials. The archival resources are gradually being digitized, which aims to protect the archival materials and their content from destruction or loss, popularize the archival resources, and provide universal access to the materials.

Keywords: Central Military Archives, military archival studies, archival collections, collection records

ZUSAMMENFASSUNG

Patrycja Kaczmarska, Zentrales Militärarchiv des Militärhistorischen Büros – Geschichte, Organisation, Bestände

Das Zentrale Militärarchiv (*Centralne Archiwum Wojskowe*, CAW) ist eine interne Organisationseinheit des Militärhistorischen Büros, die die wichtigsten Unterlagen militärischer Provenienz aus dem 20. Jahrhundert sammelt, bewahrt, zusammenstellt und zugänglich macht. Seine Gründung geht auf das Jahr 1918 zurück und sein Archivbestand ist seither stetig gewachsen. Es ist in verschiedene Abteilungen unterteilt: Die erste umfasst die ältesten Archivalien, die zwischen 1908 und 1939 entstanden sind, die zweite besteht aus Archivalien aus dem Zweiten Weltkrieg, die dritte umfasst Archivalien der polnischen Armee aus den Jahren 1943–1945 und die vierte enthält Archivalien, die von militärischen Einrichtungen und Einheiten nach 1945 produziert wurden. Zu den Beständen des CAW gehören außerdem die Sammlung der Militärarchivkommission, Personal- und Ordensakten sowie fotografische und kartografische Sammlungen. Die Archivbestände werden sukzessive digitalisiert, um die Archivalien und ihren Inhalt vor Zerstörung oder Verlust zu schützen, die Archivbestände bekannt zu machen und den allgemeinen Zugang zu den Archivalien zu gewährleisten.

Schlüsselwörter: Zentrales Militärarchiv, Militärarchivwesen, Archivsammlungen, Sammlungsaufzeichnungen